

Україна

14/95

ISSN 0130-5212

ЗАВЖДИ З УКРАЇНОЮ

Іван Мазепа, Тарас Шевченко,
Михайло Грушевський, Богдан Хмельницький

На урядовій службі в царському Установчому комітеті у Варшаві (з кінця 1864-го по 1867 р.) П. Куліш не тільки побачив «закулісну діяльність російської адміністрації», як висловився він у листі до М. Жемчужникова від 27 грудня 1876 р., а й відчув на собі інтриги підступних чиновників-кар'єристів, зазнав адміністративних утисків з боку свого заздрісного суперника, українофоба Я. Соловйова, котрий вимагав од нього зректися через пресу українофільських переконань, будь-коли висловлених у його літературних та наукових творах. А що Куліш цього не зробив, його арешті-решт звільнили з посади. Вийшавши з Варшави до Централь-

з кращих публіцистичних статей Куліша «Гадки при святкуванні осьмих роковин Шевченкової смерті». Позаяк вона була опублікована анонімно («Правда».— 1869.— Ч. 11, 12), то й залишилася поза увагою більшості кулішознавців. Не аміщено її в останньому томі «Творів» П. Куліша в шести томах (Львів, 1908—1910), у якому подано його науково-історичну, літературно-критичну та публіцистичну прозу українською мовою. Не зафіксовано цієї статті в «Бібліографії праць П. О. Куліша та писань про нього» (К., 1929), укладеній Є. Кирилюком (в одній із приміток він зізнався, що не бачив 11-го числа «Правди»). Щоправда, «Гадки при святку-

промови, у листуванні за березень — квітень 1869 р. між М. Бучинським, писарем віденської «Січі», та В. Навроцьким, головою молоді лівівської громади, які не сумніваються, що автором «Гадок...» є Куліш.

Ця стаття дуже важлива для розуміння національної свідомості Куліша, його тодішнього ставлення до Шевченка. Призначені для анонімно публікації за межами Росії, а тому написані без озира на царську цензуру, «Гадки...» виявляють глибокі патріотичні почуття і погляди Куліша, сховані від жандармського ока. Нікто доти не писав про Шевченка з таким величезним пієтетом і в такому національ-

Пантелеймон КУЛІШ

Гадки

при святкуванні осьмих роковин

ШЕВЧЕНКОВОЇ СМЕРТІ

ної та Західної Європи наприкінці 1868 р. з образою і гнівом на царських урядовців і не позбувшись іще гнітючого відчуття, викликаною цюкуванням його російською шовіністичною пресою М. Каткова та І. Аксакова в 1867 р., Куліш 1869 р. чи не найрізкіше у своєму житті (за винятком хіба що згодом 1882 р.) заповзявся виступати проти російського самодержавства як гнобителя України. З-лід його пера виходять публіцистичні та художні твори, сповнені рішучого протесту проти колоніальної політики Москви щодо України і в минулому, і в сучасному: стаття «Герценів «Дзвін», «Вертепна містерія» «Продова морока» (перша редакція), віршова алегорія «Три брати». Два останні тексти мали настільки виражене антимосковське спрямування, що тодішній редактор львівської «Правди» А. Вахнянин навіть не наважився надрукувати їх у цьому журналі, аби не спровокувати його заборону в Росії. «Три брати» були випущені окремою листівкою у Львові 1869 р., а перша редакція містерії побачила світ лише через сорок років у чернівецькій «Буковині».

До цього ряду творів належить і одна

ванню осьмих роковин Шевченкової смерті» за першопублікацією передруковав у «Записках НТШ» (Т. 148.— 1928.— С. 267-274) К. Студинський, але він умонтував «Гадки...» у свою статтю «Слідами Куліша», де вони фактично загубилися.

До того передруку К. Студинський додав кілька цінних зауваг. Так, він зазначив, що «Гадки...» являють свою промову, яку відчитав Мелитон Бучинський на «декламаторсько-музикальному вечорі» у Відні, організованому тамтешнім студентським товариством «Січ», з нагоди восьмої річниці Шевченкової смерті, і що Куліш передав цю промову для відчиту на Шевченківському вечорі, очевидно, через М. Подолінського, голову віденської «Січі». Отримавши інформацію про проведення цього заходу, редакція «Правди» сама виявила бахання опублікувати виголошені на ньому промови.

На користь Кулішевого авторства «Гадок...» промовляє, за К. Студинським, їхній зміст, «відголосок раніших і пізніших творів Куліша», «питомий Кулішеві літературний спосіб писання, мережаний з часта народною піснею», і полеміка навколо цієї

но-радикальному душі. З прихильністю висловлюється Куліш про історичні змагання за політичну самостійність України: «Ошпечено польською і московською історією гайдамацтво... устами Шевченка з'ясувало... святую шану до народної і окремницької (тобто самостійної.— Є. Н.) волі». І хоча гайдамацтво не було вільне від царфільських ілюзій, марних сподівань на приєднання Правобережної України до Росії, а сам Куліш невдовзі осудив Коліващину за її численні жертви серед польського, українського (греко-католицького) та єврейського населення («Мальована гайдамащина», 1876), усе ж цей його анонімний вияв симпатії до ідеї «окремницької волі» та протест проти московського «езуїтства» свідчить, що в безцензурних глибинах душі він мріяв про політичну, державну незалежність України.

Думки, викладені з нагоди восьмих роковин Шевченкової смерті, Куліш згодом розвинув у «Зазиваному листі до української інтелігенції» (1882).

Євген НАХЛІК

Осьмий раз ми збираємось громадою на спомин Шевченкові, осьмий раз правимо по йому рокову панахиду, і щороку нова думка, ще ніколи недумана і словом невимовлена, обійма наш душі. Се його душа живе в нашій громаді. Не вмирає бо той, хто положиж своє життя не на своє окре-

не, а на громадське, на народне благо. Се пересвідчення, чисто філософське, має народ наш русько-український з того давнього часу, як його пишна фантазія втворила лицарів-невмирак. Любить він думку про безсмертя доброго діла на землі і на могилах своїх подвижників не становить іншої пам'ятки.

Полягла (мовляє народня дума) козацька молодецька голова,

Як од вітру на степу трава;
Слава не вмира, не поляже,
Лицарство козацьке всякому розкаже.

Оце взоровзір, се найвище пряму-

вання нашого духа народнього. Кохалось у йому серце народне і тоді, як наші предки «подем і морем у всього світу слави собі доставали»; не перестало голубити його й тоді, як Україну розідрано надвоє, і кожен з двох потужних деспотів, лях і москаль, розшарпали свою криваву діленицю.

*Ой летіла бомба в московського поля
Та й посеред Січі упала:
Ой хоч пропади славі запорожці,
Та не пропала їх слава!*

Не пропала слава! — се

велике слово і досі виспіває народ український по своїх хуторах, по тих поетишніх сховищах і джерелах народнього чуття, де народжується нова сила і нова слава української Русі. Вірує українська душа у безсмертя розумного і благого діла, чує вона своєю глибиною ту святу правду ученої філософії, що вона житиме потай миру і тоді, як подумає кривда правду. *Не умре, не спить*, — промовля над ним спасенний розум розумного, такий розум, що сяга у далеку будучину, і справді воно прокинеться, оживе, воскресне, скоро тільки правда переважить кривду. А чи можевна річ, щоб вона не переважила? Чи можевна річ, щоб світ обняла тьма, і щоб життя перестала жити? *Жив Бог — і жива душа моя!* — говорить нам Святе Письмо. Доки є та велика сила, що породила закон життя, доти мусимо вірувати в перевагу правди над кривдою, бо правда — життя, а кривда — смерть.

Оце ж хто чинить праведне діло, той у самому собі являє нашому розумові скорочення Божого твору. Людський рід, серед своєї темноти і помилки, безустанно чинить божественне діло правди і життя. Як сонце не перестає робити своє діло посеред ночі, посеред бурі, посеред холоду і мряки, так людська душа ні на хвилину не зупиняється в своєму праведному за-

ході коло впорядкування роду людського. Прямування її окрива часом темрява, в що вона прямує до Бога, до його розуму, до його правди, то се річ певна. Не встояв би мир проти зла і темноти, коли б не було сього великого прямування. І безсмертні, немирущі наші розумні і благі вчинки; се також річ певна з найпевніших.

Тим часом, як людина лиха, навісна або марна умирає без сліду, не зоставивши нічого в спільному результаті роботи свого породу, — людина, що кохається в добрих і гарних річах, матиме свою частину в безсмерті того, що возлюбила. Бо тільки діла чоловіка розумного та чоловіка благого не погибають разом з всім, що на світі занепадає через старість і зникає через ветхість; тільки вони виходять у рахування споконвішнього надбання роду людського, і появи їх ростуть собі та ростуть навіть і тоді, як рід людський про них не знає або забуде.

Ніщо не погибає навіки, опріч марного. Що зробить у чистоті думки своєї найнезначніша добра людина, те на вічних терезах духа Божого заважить більш, ніж сама безстиджа перевага людської помилки або зла над широю правдою. Тим-то всі ми отут у громаді і всюди, де святиться в нас ім'я Божої правди, робимо діло безсмертне. Визнаємо ми і величаємо той принцип, те правило, той початковий закон, що ним постала сім'я наша народня між народами; а постала вона жадобою правди серед безправ'я. Се наша служба Божої життя, Божої правди; і не зникне, без своїх законних появів, ся година освячена; не загине, без свого плоду, наше слово, наше бесідування громадське. Огляньмося ж на себе, на нашу старосвіщину, і спогадаймо, як наші предки допевнялись тієї ж правди, що й ми їй служимо.

Коли б не було в Речі Посполитій Польській закону панування одного над другим; коли б Річ Посполита доросла до рівносуду, де шанування чоловіка, яко істоти розумної, а не значної, то вся енергія козащини пійшла б на її ширшу, суцільнішу, потужнішу будівлю, і наші лицарі-невмираки здобували б собі славу у всього світу за приводом її гетьманів коронних, її політиків, краєномовців, торгових і скарбових порядників, великих господарників сільських. От же се була неможевна річ, а неможевна через те, що на свідому сарматському корені прищеплено духа старої середньовікової життя. Неправда ввійшла в соки тієї життя; неправдою здобувано сарматську потугу. Історик знає, як довго серед щирого людського народу пручалась здорова думка народня проти чужоземнього духу польської цивілізації. Цілий ряд віків вплив у такому пручанні, і тільки декотрі видючі люде вбачали, що не встоїть Річ Посполита на своїй підставі. Шкода було її остерегати! Вона йшла своїм робити поти, поки виросла опозиція їй уже не серед шляхти, не серед католицьких городів і фольварків, а серед руського міщанства, серед козацьких

хуторів і степового Запорозького ричарства. Там правда жила в серцях людських, незадурена єзуїтською наукою, не заслплена панськими розкошами, не залякана оружною силою. Хвалились коронні гетьмани, що «в короля меч довгий»; от же не сягнув він дальш панських замків і городів українських. Половина ж міщанства корялась перед гострою сталлю і звалась *послушними*, а половина втікала за Пороги, і самі *Volvmina Legum* мусили звати городські оселі таких людей *непослушними*. Значня частина шляхти самої не то руської, та й щиро польської, побраталась із козаками, занедбала свої герби і піддержала опозицію українсько-запорозьку досвідом життя, бувалістю, наукою і безоглядним завзяттям. Нова Річ Посполита козацька творилась перед очима в Речі Посполитій шляхетської.

Писана історія, чадо старих городів, далеких від нового поприща боротьби за правду, звикла взивати гайдамацтвом Річ Посполиту козацьку і не дає науці аж і досі ширити інший погляд на нашу старовину по школах і письменних громадах. Тим часом гайдамацтво українське довело світові, що польська шляхта збудувала свою будівлю на піску, а не на камені. Коли ж се не рішучий довід, то нехай польська література покаже просвіщенему мирові свою народню поезію, а ми покажемо свою. У кого вона ширша, глибша, вища? Знай же, просвіщений світе, що Польща не збігала ні разу із своїх старих селищ, а на Україні нема такого села, щоб не лежало мовчазною пустинею і не заросло бур'яном та чагарняком, поки вернеться, бувало, розігнані селяне та осядуть знов із іншими людьми-заволоками на старому пожарищі, на голому руйновищі. Доволі сказати, що й Київ, серце України, зостававсь іноді пустою, без єдиної сім'ї міщанської! Знай, просвіщений, учений світе, й те, що польські городи в XVI столітті рівнялись наукою і літературою з найученішими городами Європи, а в нас і досі нема ні єдиної *української* сільської школи. Знай, що політика московська, злившись із московською просвітою, ігнорує нас, яко народ і мову, і позасилала на північні береги, у Архангельщину Московську, таких людей, що зважились були учити народ письменства по-українськи. Не маємо ми ні меценатів преси, як Польща, ні бібліотек громадських. Дехто з людей убогих печатає, пополам з бідною, коли-не-коли збірник народніх пісень, приказок, переказів, казок. Отже й ті збірники геть переважають збірники народовини польської і своїм обширом, і своєю поетичною повагою! Чи се ж гайдамащина?.. чи гайдамащина дбає про славу, що ніколи «не вмере, не поляже»? Чи гайдамащина переживає таку руйну, якої дізнавала Україна? Чи встояла де-небудь гайдамащина проти двох потужних і старих монархій, таких, як Польща і Москва?

Поки ми були вкупі з Польщею, ми їй давали коронних гетьманів, сенато-

рів, біскупів, істориків, поетів; нашому панству, мовляв Боплан, було так добре тоді жити на світі, «як у раю». От же гайдамацтво не пристало до панського гурту, дарма що йому щедро плачено за надвірню козацьку службу; а вставши проти його, не дало мостивим панам, з їх служилою шляхтою та чужоземнім військом побити себе мечем. Народ наш і досі співає слова, що його муза вложила в уста одного з перших бунтовників польських, гетьманів козацьких:

*Товариші гайдамаки! чиніть мою волю:
Що нам треба відплатити українську
недолю.*

Тоді, як українські руські пани веселились із ляхами — шляхтою, наче в раю, народ український, оте гайдамацтво дике, чув *недолю* України, чув у серці неправду деспотства, чув свою обиду і жадав відплатити за неї.

Всього таких людей було 1200, що озвались за Україну проти потужної Речі Посполитої, проти тієї Речі Посполитої, що вже мала Баторія і Замойського, що, з одного боку, загнуждала московського Івана Мучителя, а з другого — дала відкоша німецькому Максиміліянові. От вже вони пророчим голосом промовили, розпочинаючи своє боротьба нерівне:

*Ой хоч же вас, гайдамаки, і тисяча
й двісті,
Та багацько та за вами зведеться
користи!*

І справді так сталося. Не втаїть свого навіть і московська присяжна історія.

Споглянь же тепер, хто хоче, як се гайдамацтво живе з Москвою, що заманила його до себе звичайним своїм робом. Підлизалась вона під самих опияк козацьких, під саму темну чернь українську, під самих зрадників між старшиною, — і от співало козацтво до якогось часу:

*Мене, мати, москаль знає,
Давно к собі закликає.
А в москаля добре жити:
Лютьку курить, горілку пить,
Ще й поляка в полі бити.*

Як жа зробила Москва своє *divide et impera* з козащиною та почала закликати волоцюг запорозьких, тоді пійшла по Україні інша пісня:

*Брешеш, брешеш, превражий москалю,
Що у тебе добре жити:
Ой як пійдем та у твою землю,
Будеш нам лоби голити!*

Тим часом людям багатим українським наче й непогано жити під москалем: їж, пий, спи, навіть буяй, коли хочеш, упившись, тільки говори і думай по-московськи: знай правду тільки московську, знай чистість тільки московську, а свого нічого того не проповідуй. Дивується Москва, чого б ще бажати Україні! Бо нема в її іншого

взоровізу, як усе не-московське помоскалити. От же гайдамацтво, що вибилось із-під Польщі, відцуравшись рідних панів українських, чує знов *українську недолю*: чує наругу московську над правом чоловіка, яко істоти честивої, і пав'ятає, скільки москаль вицидів з України крові залізом і кнутом, поки його *divide et impera* порізнило українців і зробило їх мовчущими рабами. Коли б тепер були такі звичай у народів, як у XVI столітті, то знов би озвався хто-небудь по-давньому:

*Товариші гайдамаки! чиніть мою волю:
Що нам треба відплатити українську
неволю.*

Коли ж тепер інший час і інші у народі способи вибивання з-під деспотської потуги! Давне гайдамацтво озвалось на Україні не дзвоном шабляки та самопала, а дзвоном струни кобзарської. Розпочалась нова війна за правду новою зброєю — словом. І так, як за польських часів стеги та пустині Дніпрові не давали довгому мечу королівському досягти голови козацької, так тепер вільна преса цивілізованих народів заслonya твори народнього духа від московської цензури. Всюди пробереться печатне слово «правди, волі і науки», де стоїть на сторожі поліція і де зрада перевертнів поїть дітей «московською блекотою», як мовляв Шевченко. Не впинить животворної сили ніяка в світі сила, і зробить воно своє діло воскресення народнього.

Ошпечене польською і московською історією гайдамацтво зробило серед Божого світу широке цикло самостійної поезії народньої, дало на віху його серця нову, незнану ні в Греції, ні в Італії, ні в інших співучих землях гармонію, і, устами Шевченка, з'ясувало глибоке чутиво честивости людської, велику жаждою правди, святу шану до народньої і окремицької волі. Нехай шпетають нас тим, що ми кривавою річкою виплили коліс із-під кормиги лядської (а якою ж би можна було виплисти?); нехай сміються з нас, що ми вхопились за мужицьку мову, яко єдиний рятунок від того єзуїтства, яким обгорнула Москва Україну! Вже наше мужицьке слово стривожило тисячі сердець на Україні, довело до плачу сивобородих, просвітило неписьмених або задурених московською письменщиною, і ім'я України пронесло там, де, до Шевченка, чували тільки про Московщину. Мужицький син озвався до мужиків словом правди, і слово його, мов бойова труба, поставило проти Московщини незчисленні купи правдивих душ. Всі полюбили його нелукаву музу, хто в своєму серці цурається лукавства. Із кінця в кінець України можна тепер всякому розпізнати, в кого є в серці правда, а в кого її нема. Не питай, не розвідай про чоловіка, який він; довідайсь тільки, чи любить, чи цурається Шевченка. Се буде певна ознака честивости особи.

А хіба ж у нас у Галичині не так

само? Хіба можна звіритись у нас хоч одному такому, що нехтує Шевченковим словом правди і волі? Хіба ми не таїмось із своїм скарбом душевним перед усяким, хто іде за московською дикою силою і цурається Українщини, осіяної благим Шевченковим генієм? Хіба є в нас хоч один такий противник Шевченка, щоб його шановано у чистоту, незопсованому серці? І ті, кого нуджа або неволя підхилила під лукаву Московщину, кому запечатано уста дочасною властю старих дуросвітів, кого заморочено ледачею політикою московською, — і ті сумують у злиденному серці своєму, читаючи докір собі на кожному листку поета щирої правди людської.

Мають вони чого сумувати! бо перед їх очима твориться воскресення великого і славного народу. Не матимуть вони в його своєї частини, не впишуться їх імення в книгу святої праці, шанованої всею Слов'янщиною. Наші радощі будуть їм докором, наша слава — їх безслав'ям. Ось бо стоїмо вже в дверях нового періоду боротьби України за своє людське і народне право. Вже появилася вільна преса початок нового твору немирного духу українського — початок *Святого Письма*. Незабаром увесь християнський мир довідається, що є на світі нова сім'я християнська, п'ятнадцятилітня сім'я. Не зникли без сліду ті завзяті, що обороняли Польщу від азійської хижої сили поти, поки Польща почала від неї *гарачем* оборонятись та з ворогом християнства на своїх оборонців змовлялись. Не розтеклись вони ні в лядському, ні в московському елементі, заховали живу пам'ять про свою знану в давній Європі славу, заховали свій світогляд серед напливу двох цивілізацій, не забули тої мови, що дала гасло Україні до боротьби з вельможним лядським панством, і озвались потужним голосом поезії на всю Слов'янщину.

От же дарма, що народ український стояв передовим редутом під час великої війни Європи з ворогом християнства, дарма, що він не дав єзуїтам закоренити на Україні свої пагубні для християнської просвіти школи та колеції, — московська політика повернула ним круто, і незабаром утервав він свою Церкву громадську, що підняли були високо вгору старосвітські наші братства церковні. Остерегали його ще за Хмельницького єднатись із Москвою, бо в Московщині, мовляли, нема віри ні руської, ні грецької, а є віра царська. Не послухала підманена чернь, і ось тепер на Україні вже нема й прослідку громадської Церкви. Панує всюди віра *царська*. Архієреї і попи служать попросту знаряддям або політики, або й поліції царської. Народ попа нігде не любить, а хіба боїться. Которий же піп увійшов би з народом у побратимство, яко син єдиної сім'ї української і апостол чистої правди Божої, такий мусить таїтись робом перших християн, а коли ні — нехай готує себе в мученики, а свою сім'ю в старці. Чи не гірше ж оце пригнічено Україну нашого часу,

ніж за короля Жигимонта III і його єзуїтів? Тоді хоч слово *Україна* зоставалось на волі, а тепер і назвати себе офіційно і печатно не можна українцеві інше, як *человеком русским* або жителем такої і такої губернії. Назву Русь розкинула Москва на всю Московщину, а історію України і її словесність нехтує по школах, яко видумку або річ нікчемну. На всі мови, які ввійшли в широченну територію імперії, переложено слово Боже: є переклад латиський, зирянський і т. д., нема тільки українського, бо, кажуть москалі, *украинскава языка нет на свете, а есть один только говар полтавской или чигиринской, все равно, как есть говар кавтрамской или алонецкой*. Байдуже їм про те, що славний Миклосич голосно назвав безумством такий декрет філологічній. Святого Письма не дозволено напечатати ув українському перекладі.

От же народнього духу не впинить ніяке деспотство. Почало Святе Письмо печататись по-українськи вві Львові, і вже появились ознаки симпатії до свого твору у цивілізованих народів. Се ще один плід гайдамацтва українського. Коли не взнали лядські політики українців за народ, як вони задзвонили в Шевченкову кобзу, то, може, визнають їх тепер, як вони з'являться, осіянні Божим Словом. Ми ж ростемо духом угору щороку, і щороку витаємо велику тіль поета новим приростом засіяного їм по Вкраїні почуття правди. Не чие й се, як його діло, бо він здавня голубив думку про Святе Письмо у своєму великому серці; він подавав проби перекладу псалм Давидових і декотрих інших частин старозавітньої поезії церковньої; він своїм приятелям почасту виявляв жаль, що Біблії не переложені ще по-українськи, і в 1846 році розділив, проби ради, євангелістів до перекладу на рідну мову між собою і трьома своїми приятелями. З того часу почалось перекладування Святого Письма тихцем та нишком від москаля. Перекладувано його скрізь по Вкраїні, що іноді трудолюбці Божі і не знали один про 'дного; і тим часом, як катківщина вигладила всю просторонь російську, підвела все під один знаменатель лукавої політики московської,— тоді, як уже здавалось, що й струни Шевченкової кобзи затихли серед галасу москвофільства, Боже Слово недовідомо де знайшло собі Вифлиєм на Вкраїні, і сей знехтуваний Москвою Назарет появив цивілізованому світу пророків грядущої цивілізації своєї.

Оце ж не вмерло твоє жадання, Тарасе! Велика твоя думка сталася ділом, твій благий дух вселився в нових ратаїв рідного поля і не перестане він їх живити, поки на світі знатимуть і шануватимуть славне ім'я України. Веселись, душе многостраждальна, вбачаючи просвітленим оком твоїм великий, довгий, без кінця і ліку, ряд робітників, що Господин Жатви виведе, слідом за тобою, на ниву правди своєї!